

Deltagarforskningens försåtliga retorik

*Reflektioner kring ett forskningssamarbete
med funktionshindrade nicaraguanska kvinnor*

KARIN LJUSLINDER är fil.dr i medie- och kommunikationsvetenskap och verksam vid institutionen för kultur och medier i Umeå. Hon disputerade 2002 på en avhandling om hur funktionshinder gestaltas i public service-TV. På nära håll är ingen normal – handikappdiskurser i Sveriges Television 1956–2000. I ett pågående projekt arbetar hon tillsammans med funktionshindrade kvinnor i Nicaragua i syfte att förbättra kvinnornas livsvillkor.

När vi landar i Managua är det mitt i natten. Mörkret och värmen är precis så där sammetmjukt som en frusen Umebo behöver i februari månad. Vår dygnsrytm är upp-och-nedvänd så resten av natten ligger jag i sängen, knaprar på kex och bläddrar i tidningar.

Nästa morgon blir vi hämtade för transport till León. Det är söndag, men inte självklart vilodag. Vi stöter på vägarbeten med jämna mellanrum hela vägen, de tio milen. Vid varje stopp bildas flaskhalsar med långa bilköer och där, längs köerna, går kvinnor omkring och säljer iskuber, saft, vatten, frukt och nötter. De bär sina varulager på huvudena och deras barn springer runt benen och sliter i de så typiska, vita, volangprydda förklädena som fungerar såväl som skydd som väska och plånbok.

Vid en av flaskhalsköerna hoppar plötsligt två kvinnor upp på det lilla flaket på bilen. Jag rycker till av överraskning för jag har inte uppfattat den ordlösa kommunikation som har utspelat sig mellan kvinnorna och bilföraren, vår goda vän, Andrés.

– De behöver lift, säger han. Man ska hjälpa kvinnorna. Det är de som bär upp landet.

Jag tänker inte mer på händelsen just då, annat än som ett uttryck för, och en bekräftelse av, de nicaraguanska kvinnornas övermäktiga arbetsbörda. De går på en starkt trafikerad väg med små barn hängande i kjolarna och försöker sälja is och saft. Sannolikt saknar de anställning och fast inkomst och bär dessutom på sina axlar som regel, det mesta av ansvaret för familj och hushåll. Men, jag tänker *inte* på händelsen i termer av egenmakt.

Vi har rest till Nicaragua för att planera ett forskningsprojekt. SIDA har beviljat medel till en studie med arbetsnamnet: Ökad egenmakt med deltagande aktionsforskning – ett samarbete med funktionshindrade kvinnor i Nicaragua.

Deltagande aktionsforskning – Participatory Action Research (PAR), är en trettio år gammal forskningsinriktning vars ambition är att öka den politiska makten för förtryckta och marginaliserade människor genom ökad medvetenhet och kunskap om de egna möjligheterna att påverka sina livsbetingelser¹. Inspirationen är hämtad från filosoferna Imre Lakatos² och Paul Feyerabend³ samt pedagogen Paolo Freire⁴. PAR-tanken är till lika delar ett epistemologiskt förhållningssätt och sociopolitisk handling. All kunskap betraktas som perspektiverad, dvs. relativ till sin sociohistoriska kontext vilket medför att sociopolitisk förändring endast anses vara möjlig med utgångspunkt tagen i den egna kunskapen om, och definitionen av, verkligheten och den egna beskrivningen av livsvillkoren. Det här är också en av anledningarna till varför jag finner den här tanketraditionen så tilltalande och känner mig lockad att pröva den empiriskt. Bestående förändring anses endast kunna ske genom aktivt deltagande från de som förändringen ska avse och dessa anses endast kunna delta aktivt om de förstår, känner igen sig, kan identifiera sig och känner sig berörda. Genom det här sättet att tänka menar jag att PAR-tanken drar undan mattan för forskare som tar på sig rollen som en självutnämnd auktoritet som sitter inne med "den rätta lösningen".

Men forskaren anses ändå ha en viktig funktion i PAR-projekt. Så här formulerade jag det i forskningsansökan: "Även om forskare är, och inte kan vara annat än,

utanförstående aktörer i relation till målgruppens kunskap om den egna verkligheten, bör deras roll i kampen för jämställdhet och rättvisa åt människor som av olika anledningar utsätts för förtryck och diskriminering, inte förringas. Forskarens roll i PAR består av att i en dialogisk process, som står i motsats till varje form av envägskommunikation⁵, tillerkänna målgruppen sin egen kunskap om, och definition av, sin verklighet, underlätta produktionen av kunskap samt transformera den gemensamt skapade kunskapen till praktiska förändringsåtgärder av den ytterst konkreta verklighet som är förtryckta människors egen."

Men vad som fortfarande var oklart när jag skrev ovanstående rader var hur man i praktiken gör när man . . . "tillerkänner någon sin egen kunskap"? Hur . . . underlättar man produktionen av kunskap? På något sätt vilade jag ändå trygg i förvisningen om att förslag till hur man skulle kunna gå tillväga fanns i tidigare genomförda PAR-projekt. Dessvärre visade det sig att i dem fanns det inga som helst ledtrådar⁶. Ingenting om varifrån projektidéer kom, på vems initiativ projekt hade startat eller hur forskaren hade gjort för att aktivera tankar. Det stod ingenting om hur man gör för att i ett förändringsarbete utgå från någon annans kunskap än sin egen eller hur man tillägnar sig någon annans kunskap så att man själv kan delta i ett förändringsarbete med den kunskapen som utgångspunkt.

Ganska vilsen skrev jag i min fältdagbok före avresan:

- Hur ska man ta första kontakten?
- Hur ska man visa intresse?
- Hur ska man presentera en önskan om samarbete?
- Hur ska man få kvinnorna att vilja delta i projektet?

I god tid innan jag skrev ansökan hade jag tagit kontakt med en organisation för synskadade, OCN⁷, som redan hade ett pågående samarbete med Sverige genom SIDA/SHIA⁸. I en rapport från det samarbetet⁹ hade jag funnit att organisationens medlemmar saknade och uttryckte ett behov av en kvinnoarbetsgrupp för att kunna arbeta med specifika kvinnofrågor. Det, tänkte jag, skulle kunna bli en utmärkt plattform för att initiera ett projekt eftersom det, helt i enlighet med PAR-traditionen, var ett behov, en önskan, som kom från de funktionshindrade nicaraguanska kvinnorna själva.

Jag hade dock förväntningar om att det skulle bli svårt att få kvinnorna att vilja arbeta med oss, eller åtminstone att vi skulle stöta på motstånd och skepsis. Men kanske var det bara min egen tveksamhet till att delta i den här typen av projekt med så många obesvarade frågor som jag förväntade mig att möta.

DEN FÖRSTA KONTAKTEN

Tvärtemot mina förväntningar möttes vi inte alls av skepsis i den första kontakten med OCN. Inga tecken på motvilja eller tvivel utan idel vänlighet och välvillighet. Vi hann nästan inte fråga om vi kunde få möta representanter för organisationen förrän det stod ett antal olika delegationer och knackade på dörren. Vi ställde fram juice, kaffe och Coca-Cola samtidigt som någon ur gruppen, utan anmodan, tog till orda och presenterade historia, mål, visioner samt brist på pengar. Vid ett tillfälle berättade Don Julio Cesar Muñoz, nationell ordförande för OCN¹⁰ och blind efter en skottskada som han ådrog sig under revolutionen på 1970-talet, för oss att organisationen hade en kvinnoarbetsgrupp.

– Jaså, säger jag förvånad, men rapporten från samarbetsprojektet med Sverige visar att det inte finns någon sådan men att medlemmarna efterlyser en dylik.

– Jodå, det finns, vidhåller han. Den heter INMUND och ordföranden heter Karla Moralez Guadamuz.

– Men, men, upprepar jag och förstår ingenting. Varför är inte den nämnd i rapporten? Vad gör INMUND?

– De samlar in gåvor i form av kläder som de skänker till fattiga, synskadade kvinnor.

– Jaha, konstaterar jag. En *sån* kvinno-grupp! Jag avfärdar den som om den självklart inte på något sätt har några likheter med den kvinnoarbetsgrupp som rapporten framhåller att medlemmarna uttrycker behov av.

Efter varje delegations presentation ges vi möjlighet att ställa frågor. Då passar vi på att berätta om projektidén och frågar om de skulle kunna tänka sig att samarbeta med oss. Alla i delegationen lyssnar eftertänksamt och nickar bekräftande att de gärna vill delta, men varje nickning är en smula frånvarande och en aning likgiltig. Jag får en känsla att de välvilligt upplåter sin organisation till vår studie men utan att se, eller tro på, någon egen nytta, vinst eller behållning av projektet.

Minst en gång per dag under en veckas tid tar vi emot den här typen av utsända delegationer. Efter varje möte står jag förvirrad och undrar vad vi har gjort, vad vi har sagt, vad mötet gick ut på och vad vi kom fram till. Vad var det här för ritual? Organisationen lade ner en ansevärd mängd tid på att träffa oss och delge oss organisationens arbete, men verkade, uppriktigt sagt, måttligt intresserade av projektidén, även om samtliga uttryckte sin välvilja.

Vi blev också erbjudna att följa med på

hembesök till organisationernas medlemmar. Vid ett tillfälle sitter vi i fyrtio graders värme flera timmar på ett litet bilflak och åker på håliga, dammiga vägar runtom i León. Kontrasterna är stora. Ute är det ljusst, soligt, öppet. I de hus vi besöker är det mörkt, lågt i tak, begränsat, avskuret. Vi träffar en artonårig blind flicka som aldrig har gått i skolan trots att stadens specialskola ligger i det område där hon bor tillsammans med sin mamma och yngre bror.

– Det finns ingen som kan följa mig till skolan, säger hon och tittar med ögon som inte kan se oss.

Hon har inte varit blind i hela sitt liv, men en obehandlad ögonsjukdom har ätit upp större och större del av hennes synfält.

– Mamma hade aldrig möjlighet att ta mig till hälsovården för hon var tvungen att sälja sina varor på gatan för att vi skulle få pengar till mat¹¹.

INSIKTEN

Plötsligt slås jag av att mina tankar om det konkreta samarbetet med de nicaraguanska kvinnorna inte överensstämmer med mina teoretiska kunskaper. Den klassiska, så många gånger diskuterade, diskrepansen mellan retorik och praktik har uppstått inom mig och det har inte stått klart för mig förrän just i detta ögonblick. Trots att jag tidigare har mött det fattiga vardagslivet i Nicaragua, har ändå min egen kulturella tillhörighet och dess villkor starkt färgat, rent av dominerat, mina tankar om projektets plattform, möjligheter och villkor.

Min inre föreställning hade varit att vi tillsammans med kvinnorna skulle initiera diskussioner om ekonomiska, politiska

och sociala makthierarkiers betydelse för människors livsvillkor, medan de själva uttrycker trängande behov av basala livsnödvändigheter. Men hur kunde jag förvänta mig att kvinnorna skulle kunna prioritera, önska sig och eftersöka diskussioner om diskriminering när många av dem är ensamstående mödrar vars vardagsliv är en ständig kamp för att få ihop mat för dagen? Och hur hade jag överhuvudtaget tänkt mig att synskadade kvinnor skulle kunna samlas till möten när många av dem inte kan transportera sig till en gemensam mötesplats? Det finns ingen färdtjänst, inga personliga assistenter, ingen handikappvänlig kollektivtrafik.

Fattigdomen och de prioriteringar som den framtingar är svår att möta. Behoven är som en bottenlös brunn och de bara ökar. Jag skulle behöva ösa in skottkärra efter skottkärra med pengar och varje öre skulle likt magneter sugas till olika ändamål som skriker efter finansiering. Många synskadade är så fattiga att de inte har råd att skaffa sig en bostad utan lever i en sorts permanent provisorium. De bygger bostäder av upphittade, överblivna presenningar, korrugerad plåt och brädbitar. Vid en storm, orkan eller översvämning raseras bostaden som ett korthus och byggs därefter upp på samma provisoriska vis. Om och om igen.

Bilden inom mig, om hur arbetet tillsammans med kvinnorna skulle ske, ser helt annorlunda ut nu, än när jag satt hemma och planerade projektet.

REFLEKTIONEN

Hur ska jag handskas med den här upptäckten, att mina idéer om hur samarbetet skulle ske har präglats av ett etnocentriskt och traditionellt maktasymmetriskt per-

spektiv? Jag har lagt krokben för mig själv utan att märka det. Jag tvingas rannsaka mina motiv. Varför gör jag en studie i ett fattigt land i Central-Amerika i PAR-retorikens namn? Har jag något att bidra med överhuvudtaget? En anledning är att jag vill att min forskning ska vara till nytta utanför det akademiska rummet och att forskning generellt ska kunna omsättas och vara användbar i politiskt förändringsarbete. Uppenbarligen har jag tyckt att ett fattigt land behöver något som jag, förhoppningsvis, kan ge. Men en annan anledning är att jag dessutom har tilldelat mig själv Hjälparens subjektposition så som den ter sig enligt den dominanta utvecklings-/underutvecklingsdiskursen. Men här måste jag stanna upp och fundera över vilka antaganden som Hjälparpositionen vilar på och vilka konsekvenser ett hjälparperspektiv kan få.

Inom den dominanta utvecklings-/underutvecklingsdiskursen¹² ligger implicit en förståelse av utveckling som en steg där västerlänningar anses ha nått de högsta stegpinnarna och där det är tillhörigheten till de högre-stegpinnarnas-utveckling som gör det möjligt att tillskriva sig själv positionen som hjälpare. Det vill säga; den som har nått högre i utveckling har rätt att, och till och med bör, bistå och underlätta för andra att också nå dit. Men, i hjälparpositionen ligger också ett självutnämnt tolkningsföreträde i bemärkelsen att vara den som bäst vet vägen till de högre stegpinnarna eftersom han/hon redan är där. Den här självpåtaga Hjälparrollen, menar jag, utgör ett av de stora problemen vid genomförandet av ett PAR-projekt, och är också en tänkbar förklaring till varför tidigare studier inte lagt ner någon möda på att reda ut hur man går tillväga för att projektet ska kunna ta sin utgångspunkt i målgruppens

egna erfarenheter och definitioner av sin verklighet. Det tillskrivna tolkningsföreträdet har helt enkelt gjort att man inte har tyckt att det har behövts.

Enligt bl.a. Majid Rahnema¹³ finns det överhuvudtaget inte några synliga tecken på att tidigare projekt har lett till ny kunskap och ökad egenmakt hos dem förändringen avser, trots det relativt stora antal projekt som har genomförts. Istället är projekten i hög grad paternalistiska och forskaren agerar för det mesta som expert vad gäller människors behov och strategier för att möta behoven.

Men hur har då projekt som presenterats enligt PAR-retorik kunnat få gehör hos dem vars situation projektet förväntas förändra, om dess praktik är paternalistisk och forskaren agerar självutnämnd auktoritet med självklart tolkningsföreträde? Jag kan tänka mig att i ett land där fattigdomen bara ökar och allt fler lever i permanenta provisorier så ökar också behovet av finansiering. Man är beredd att göra ganska stora uppoffringar för att få tillgång till de så välbehövliga pengarna. Majid Rahnema¹⁴ menar att: "They are selling what remains of their souls to anyone who provides them with money to pay". Det förefaller troligt att det uppstår en relation mellan forskare och forskningsgrupp liknande den mellan biståndsgivare och mottagare. Den maktasymmetri som råder mellan den s.k. givaren och mottagaren ger den förra möjlighet att definiera spelreglerna och innebär för den senares del att de anpassar – eller ger sken av att anpassa – sina mål och intressen efter givarens för att få tillgång till de så åtråvärda medlen¹⁵.

Det framstår som om en av mina viktigaste arbetsuppgifter blir att försöka söka svar på hur-frågorna. Hur man gör praktik av PAR-retorik. Hur man går tillväga

för att kvinnornas egna erfarenheter och kunskap ska bli det som bildar plattform för de förändringsåtgärder man tillsammans vidtar. Men, stopp ett tag. Redan i vår projekttitel visar sig en stark kontrast till de mål, visioner och ideal som kännetecknar en PAR-studie. Om jag formulerar ett projekt som syftar till att öka funktionshindrade kvinnors egenmakt i Nicaragua, så kan man säga att jag förutsätter att kvinnorna inte har någon makt – eller inte har rätt sorts makt¹⁶ – men också att jag har den hemliga formeln till makt. Men med ett sådant sätt att tänka kan inte den sociala förändring som jag säger mig vilja eftersträva, resultera i annat än en projicering av mina egna fördefinierade ideal av social förändring.

I likhet med Diana Mulinaris resonemang¹⁷ menar jag, att genom att hävda att kvinnorna måste skaffa sig ökad egenmakt så utgår man från en idé om att det finns något, egenmakt, som kvinnorna måste in i för att de nu är utanför. Men handlar det inte om genom vilken diskurs man tolkar handlingar och praktiker och att det är just det som är det svåra i en PAR-studie – att tolka kvinnornas ageranden och tankar genom samma diskurs som de själva?¹⁸ Ta till exempel händelsen med kvinnorna som stod och sålde is och saft på vägen mellan Managua och León. Jag tolkade situationen som ett uttryck för utsatthet, underordning och förtryck. Men med tanke på hur hög arbetslösheten, speciellt för kvinnor, är i Nicaragua och med tanke på att det överhuvudtaget inte finns tillgång till barntillsyn för förvärvsarbetande föräldrar, så kan kvinnornas situation också, inte istället för, tolkas som ett uttryck för egenmakt. Utifrån sina förutsättningar har de tagit ansvar för sin egen situation och själva skaffat sig försörjningsmöjligheter och på samma gång barn-

tillsyn. Och tänk på OCN:s kvinnogrupp. På vilka grunder avfärdade jag den och hur kunde biståndsrapportens författare hävda att organisationen saknade en kvinnoarbetsgrupp? Borde inte både den författaren och jag själv istället ha förhållit oss öppna för att också tolka kvinnogruppen som ett uttryck för egenmakt, men bortom dominanta traditionella maktdefinitioner?

Så mina frågor har fött nya frågor. Är det en utopi att tro att jag ska kunna genomföra ett forskningssamarbete med de nicaraguanska kvinnorna när idén är min, när det är jag som initierar projektet och bestämmer dess inriktning? Vore det inte ärligare att lyfta fram mitt initiativ, mina forskningspengar, min i-landshärkomst och utbildning och säga att projektet tillfredsställer ett behov hos mig? Ett behov av att vara behövd och att min forskning behövs. Visar kvinnorna sig samarbetsvilliga och bekräftar mig i min självpåtagna "hjälpparoll" för att få en liten del av den snedfördelade globala resursfördelningskakan? Kanske är det bara jag som efter avslutat projekt åker hem med en känsla av tillfredsställelse . . . och en väska full av ny kunskap, minnen och souvenirer . . .

NOTER

¹ Fals-Borda, 1991.

² I huvudsak Lakatos & Musgrave, 1970.

³ I huvudsak Feyerabend, 1975.

⁴ I huvudsak Freire, 1972.

⁵ Jfr Freires begrepp frigörande pedagogik, 1972.

⁶ Bl.a. Mc Taggart, R., 1997; Reason, P. & Bradbury, H., 2001; Driedger, D. et. Al., 1996; Macha, E. (pågående).

⁷ Organización de Ciegos de Nicaragua Maricela Toledo.

⁸ Svenska handikapporganisationers internationella biståndsforening.

⁹ Kapacitetsanalys av OCN, 2002:3.

- ¹⁰ Muñiz, Cesar, J, 2003 Feb.
¹¹ Även om vi kan tycka att väntetiderna på vårdcentralerna är långa så är det i Nicaragua mer regel än undantag, att man får vänta i upp till två dagar på en allmän vårdinrättning, för att få träffa en läkare.
¹² Såsom den beskrivs av bl.a. Stone, E. 1999 och Eriksson-Baaz 2001.
¹³ Rahnema, 1999.
¹⁴ Rahnema, 1999:119.
¹⁵ Eriksson-Baaz 2001.
¹⁶ Jfr Rahnema 1999.
¹⁷ Mulinari 1999.
¹⁸ Eriksson-Baaz 2001.

KÄLLFÖRTECKNING

- Driedger, D. et al, 1996. *Across Borders: Women With Disabilities Working Together*. Charlotte-town PEI: Gynergy Books.
 Eriksson Baaz, M., 2001. "Biståndet och partnerskapets problematik." I: Mc Eachrane, M. & Faye, L. (red.), *Sverige och de andra: postkoloniala perspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
 Fals-Borda, O., 1991, "Some Basic Ingredients." I: Fals-Borda, O. & Anisur Rahman, M. (eds.), *Action and Knowledge: Breaking the Monopoly with Participatory Action-Research*. New York: The Apex Press.
 Feyerabend, P., 1975. *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London: NLB.
 Freire, P., 1972. *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth: Penguin.
 Kapacitetsanalys av organisationen af blinde i Nicaragua, 2002.
 Lakatos, I. & Musgrave, A., 1970. *Criticism and the Growth of Knowledge*. Cambridge: Cambridge University press.
 Macha, E., (pågående). Factors inhibiting visually

impaired women in accessing education in Tanzania, Leeds University.

- Mc Taggart, R., (ed.), 1997. *Participatory Action Research: International contexts and consequences*. New York: State University of New York Press.
 Mulinari, D., 1999. "Feminist Political Theory and Managuan Kitchens." I: Goodman, S. & Mulinari, D. (ed.), *Feminist Interventions in Discourses on Gender and Development: Some Swedish Contributions*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
 Rahnema, M., 1999. "Participation." I: Sachs, W. (ed.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. 7th impression, New York: St. Martin's Press Inc.
 Reason, P. & Bradbury, H. (ed.), 2001. *Handbook of Action Research: Participative Inquiry & Practice*. London: Sage.
 Stone, E., 1999. *Disability and Development: Learning from Action and Research on Disability in the Majority World*. Leeds: The Disability Press.

SUMMARY

The Treacherous Rhetoric of Participatory Research

This article discusses the personal experience of the discrepancy between the rhetoric and the practice in a participatory action research-study. The project is a collaboration together with disabled women in Nicaragua. During a project-planning trip I suddenly realized that my thoughts about the how to carry out the collaboration work not at all corresponded with the urgent need of basic assets that the women expressed. This insight became an important alarm clock to me of the need to deepen the reflections about the asymmetrical power relations between researcher and target group and also to, once again, consider what the concept of participation stands for.